

Bråkiga maskiner – och förhindrade klassupprepningar

Lena Martinsson

Lena.martinsson@ethnology.gu.se

Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

I mitt pågående projekt, *Makt och underlydandeskap. Diskursiva paradoxer i dagens arbetsliv* (FAS) studerar jag konstruktioner av klass och hur föreställningar om underordning och överordning naturaliseras, reproduceras och utmanas. Ett exempel på frågeställning är vad de många förväntningarna som idag ställs på ledare inom näringsliv, politik och offentlig sektor skapar för föreställningar om dem som ska ledas (se Alvesson 1999, Martinsson 2005a). Sedan länge finns en rad ledarskapskurser och managementlitteratur som förmedlar betydelsen av ledaren. Ledaren ska coacha, informera och vara förebild för de så kallade medarbetarna. I min tidigare forskning om mångfald i näringslivet har jag också erfarit hur ledarskapets roll för ett lyckat jämställdhets- och mångfaldsarbete kommit att betonas speciellt. Utan en god ledare, ingen jämställdhet (de los Reyes 2001, Martinsson 2005b). Ledarskapet skiljs ut som position och ges – genom en rad diskurser – innehåll och legitimitet. Och, som sagt, det är naturligtvis inte bara ledarskapet som konstrueras genom de här föreställningssammanhangen och praktikerna. Med dessa följer en rad förståelser av dem som ska ledas, som ska organiseras.

Min ambition med det här paperet är att diskutera hur klasskapande processer avbryts och störs genom maskinernas delaktighet. Mitt perspektiv är främst postmarxistiskt och präglad av Ernesto Laclau och Chantal Mouffes arbeten (1985). Men jag har också kommit att stifta viss om än begränsad bekantskap med Bruno Latour (1998). Denna bekantskap har i någon grad kommit att färga min förståelse av just maskinernas betydelser och delaktighet i såväl strider som samhällsformationer.

I det här pappret är det alltså diskursiva omvandlingar eller konflikter jag fokuserar. Uttryckt på ett annorlunda sätt handlar det om konkurrerande diskursupprepningar som kan bidra till nya artikulationer, eller betydelseförskjutningar. Latour har pekat på maskiner och tekniks betydelse för att *hålla samman* samhällen och skapa stabilitet. Teknik är ett samhälle som gjorts mer hållbart genom att plocka bort mänskliga aktörer, menar han bland annat. Latour frågar också sina läsare vilket samhälle som hade varit möjligt utan teknik? Likaså talar han om teknik som ett samhälle i förstockelse och han vänder sig mot tron att samhället enbart hålls samman av mänskliga relationer. Varje gång vi står inför en mer hållbar social förbindelse, skriver Latour, står vi i själva verket inför teknik (1998:190 se även 52f, 145, 154). Med andra ord så tycks tekniken vara en stabilisator. Det ligger naturligtvis mycket i vad Latour skriver inte minst när det gäller konstruktioner av klasskategorier. Men min tanke är samtidigt, och här utgår jag från Laclau och Mouffe, att också maskiner kan vara del i diskursiva strider om vilka föreställningar om det samhälleliga som ska vara giltiga. Maskiner kan, menar jag vara med såväl om att stabilisera fenomen, göra dem och en rad principer till självklarheter eller svarta lådor som inte behöver diskuteras, som att instabilisera dem.

När Latour hävdar att teknik är samhället i sin förstockelse, översätter jag det med min diskursteoretiska och postmarxistiska ansats till att samhället är i maskinerna. Maskinerna möjliggör normer och är därmed del i normproduktionen. Begreppet förstockelse är därför

också problematiskt då det riskerar att te sig allt för stabilt. Diskurser och normupprepningar är aldrig enkla, inte ens när maskiner är inblandade. Maskiner kan vara bråkiga.

Det är två studier som ligger till grund för detta papper. För en tid sedan bedrev jag ett fältarbete på en industriell grafisk koncern (Martinsson kommande). Jag rörde mig mellan ledningen och dem som arbetade i produktionen, jag deltog i bolagsstämmor och på fackliga stormöten. De stora hallarna där produktionen pågick dominerades av de jättelika pressarna. Den andra studien är den jag refererade till inledningsvis. Den har hitintills tagit mig till ledarskapskurser och fått mig att analysera diverse ledarskapsmaterial.

Ledare och ledd – en mångtydig effekt

En viktig utgångspunkt i den här texten är att jag ser positionerna ”medarbetare” och ”ledare” som diskursiva effekter. Det vill säga att det är positioner som pågående såväl skiljs ut som ges betydelser. Det handlar inte om en dominerande ideologi som utgår från ledares intressen som möjliggör exploatering av arbetare utan ett pågående kontrastivt uppdelande där föreställningar om den goda ledaren formas på en rad olika ställen runt om i samhället. Ett annat sätt att uttrycka detta på är att makten inte utgår från ledaren. Tvärtom är ledaren en effekt av en rad föreställningar om hur det samhällseliga ska kunna formas. Och när ledaren görs begriplig så görs också den organiserade begriplig och vice versa (Foucault 2002: 102, Latour 1998:41ff)

Eftersom jag ser det pågående konstruerandet av skillnad mellan ledare och ledda som klasskapande innebär det också att jag inte uppfattar klass i enlighet med klassisk marxism. I den sistnämnda handlar klass om en exploaterande relation mellan en kapitalägare och arbetare. Klass förstås som del i en fördiskursiv bas som avgör vad för slags form av medvetande som konstrueras. Klasskategorierna är därmed i princip förpolitiska eller fördiskursiva. De antas grunda politik och ideologi men ses inte som en effekt av dem. Med en postmarxistisk ansats förstås klass istället som en pågående effekt som möjliggör att vissa kan organisera andra och att det skapas positioner från vilka det är möjligt att utöva ekonomisk makt.

Maskinen

Det är inte bara olika organisationsmodeller eller olika marknadsekonomiska respektive socialistiska diskurser som gör ledar- och medarbetarpositionerna. Under fältarbetet på den grafiska koncernen förstod jag att även maskiner kan vara indragna i dessa processer då medarbetarskap och ledarskap görs, utmanas och omvandlas, då instabiliteter såväl som naturaliseringar – då något görs till något självklart och objektivt – blir till. Men när jag först kom till denna koncern tedde sig maskinerna som stora teoretiska problem. Hur skulle jag ta mig an dem? Ett första steg var att se maskinerna, i likhet med människor, som diskursupprepare och som effekter av diskurser. Det betydde att de upprepade en rad principer om hur arbete skulle fördelas och organiseras. Det agentskap som kan tillskrivas en maskin var villkorat och möjliggjort av en rad diskurser. Jag kom alltså att börja se de subjektspositioner som maskinerna kan sägas stå för på ett sätt som liknade – men ändå inte var helt entydigt med – hur man kan förstå konstruerandet av mänsklig subjektivitet. Det här perspektivet kan också ses som en kontrast till idén i den klassiska marxismen om att tekniken var alltings början och bas, eller för att citera Latour, något kring vilket det byggs ett samhälle (1998:190). Men, det var ytterligare en dimension som det diskursteoretiska perspektivet med all dess fokusering på det mångtydiga, motsägelsefulla och på betonandet att det inte finns en ordning utan många diskursiva krafter som konkurrerar om hur handling, ting etcetera ska förstås. Det innebär att också maskinerna kan komma att ingå i strider, att de inte alltid gör som vissa anser att de ska.

När jag säger att maskinerna inte gjorde som de skulle, så betyder inte det att de var trasiga (vilket de i och för sig ofta var). Det betyder bara att de inte var samstämmiga med de dominerande diskurserna om arbetsorganisation, att ledarprinciperna stod för något annat än de

principer som var relevanta för maskinerna. De diskurser som upprepades av maskinerna var inte helt översättbara med dem som upprepades av ledarna. Maskinerna tycktes vara en effekt av andra diskurser än de som var dominanta. På den här koncernen fanns vad som kommit att kallas för en "postmodern organisationsförståelse" eller "performance management" (se, McKenzie 2001, Petersson 2003, Tengblad 2003). Det handlade om att alla, ledare som ledda, skulle vara kreativa och flexibla, de skulle vara ansvariga, beredda att kasta sig in i nya arbeten de skulle också känna för sina uppgifter och identifiera sig med företaget, ingå i en stor gemenskap med gemensamt fokus. Människor skulle relatera till varandra. Detta innebar konkret att ledarna förväntades vara coacher och arbetarna medarbetare, vilket också är en vanlig ledarskapssträvan idag. Man ska vara nytänkande, och ständigt vara beredd att hitta på nya smarta lösningar. Men på den här koncernen jag var på sades det att det inte var så, diskursen var långt ifrån dominant, den fick inte bara trängas med andra organisationsidéer som upprepades av de anställda utan utmanades också av exempelvis socialistiska diskurser som i kravet på flexibilitet såg ett uttryck för exploatering. Det innebar att det var en mängd strider och oenigheter. Den från ledningen eftersträvade gemenskapen var ifrågasatt och jag tolkade det som en strid om hur man skulle förstå rollerna som ledare respektive organiserad. Det fanns ju andra sätt att förstå sig själv på också som coach, kontra expert på maskiner, kontra den med lång erfarenhet som visste vad det tekniska krävde, ledaren med den verkliga förståelsen, klassrepresentant o.s.v.

I den klassiska marxismen så skulle inte den här klyftan mellan vad som i de fallen kallades för ideologi respektive produktivkraftsutveckling vara riktigt möjlig. Inte heller skulle oenigheterna vara begripliga. I den klassiska marxismen anses produktivkrafternas utveckling vara det som också är grunden för samhällsliga förändringar och föreställningar, för nya arbetsorganisationer och för ett allt mer utslätat arbetsinnehåll med högre och högre proletarisering som följd.¹ Produktivkrafternas utveckling förstås då som en relativt självständig och fördiskursiv process, som gör att normer etcetera omvandlas för att passa med produktivkraftsutvecklingen. Laclau och Mouffe har i sin analys av den marxistiska diskursen, vänt sig mot denna tolkning (1985). De menar att det är en naturalisering av ekonomiska processer. Som om dessa processer skulle rulla på utan politisk inverkan. Istället vill de betona att förändrade produktivkrafter bör ses som effekter av diskursiva och normativa strider. Laclau och Mouffes postmarxistiska ansats gör därmed striderna begripliga som del av konstruerandet av produktivkrafterna.

Maskiner som del i särhållande och konflikt

På den koncern där jag bedrev ett av mina fältarbeten var alltså striderna många. Ledarna tyckte att många av de så kallade medarbetarna var ett problem. De förstod inte alternativt var de inte nog informerade. De utpekade medarbetarna ifrågasatte samtidigt ledarnas idéer om hur arbetet skulle utföras. Man menade att man gjorde sitt jobb varken mer eller mindre. Det fanns också medarbetare som ville vara entusiastiska och flexibla men som inte gavs möjlighet att vara det för maskinernas skull. Maskinerna tycktes vilja något annat. De anställda skulle vara nära maskinen, vara beredd att rycka in, att mata den med rytmiska intervaller.

En ung och sedan flera år extraanställd kvinna älskade jobbet inne i pressarna, speciellt när det hände något, när något behövde fixas². Hon var snabb att lära sig nya grejer och enligt gruppleddaren så utvecklades hon också hela tiden. Gruppleddaren var mycket nöjd med henne. Men när allt flöt på som vanligt hade hon ytterst tråkigt. Hon var bunden till maskinen kunde inte gå ifrån den. När som helst behövdes hon där eftersom något oförutsett kunde inträffa. Ungefär var 20 minuter skulle hon sätta på nya pappersrullar. Maskinen upprepade och drog

---

1 Se exempelvis Braverman 1977.

2 Exemplet är hämtat från min kommande bok *Tillsammans*.

därmed in henne in i en modern organisationsmodell där maskinernas skötare inte skulle göra så mycket själv. Det handlade om övervakningsfunktion där en mängd personer kommit att rationaliseras bort. Här krävdes det en tålmodig och väntande form av arbetsinsats. Men det sättet att förhålla sig till arbetet var samtidigt problematiskt och ifrågasatt. En arbetare skulle inte vara inväntande utan ständigt på språng och ständigt sökande efter nya arbetsuppgifter. Gruppledaren såväl som koncernens vd eftersträvade ett flexibelt ständigt närvarande och aktivt förhållningssätt till arbetet

För den unga kvinnans del kom mötet med maskinerna och ledarskapsfilosofier i sig att innebära att två olika diskurser fick betydelse för vilken subjektivitet som skulle gälla, för hur hon kom att tilltalas och vilken form av roll som förväntades av henne. Det var å ena sidan den aktiva, flexibla, å andra sidan den väntande. Det innebar också att hennes position som organiserad inte var stabil, inte naturaliserad utan ganska osäker. Det var mer eller mindre uppenbart att organiserandet inte var självklart. Det fanns ett diskursivt utrymme för ifrågasättande och motstånd som också fick betydelse för den unga arbeterskan som inte lätt lät sig imponeras av ledningens position och idéer. Positionen ”arbetare” gavs olika innebörder och osäkerheten möjliggjorde kritik av såväl maskin som ledning.

Ett annat exempel om än från samma press handlar om en medelålders man. Han hade till skillnad från den unga kvinnan gjort maskinens takt till sin, vilket bland annat innebar att han hörde väl när maskinen behövde hjälp eller assistans. Därmed kunde han också nyttja tiden mellan stoppen och arbetsinsatserna till att bland annat läsa tidningen. En dag fick dock en av hans överordnade chefer ett utbrott när denne såg medarbetaren sitta och läsa. Han ansågs inte var en tillräckligt god medarbetare, han var inte tillräckligt på språng, inte tillräckligt aktiv. Produktionschefen fick svar på tal. Det här sättet att arbeta hade varit det giltiga sedan länge, ingen kunde heller klaga på att den här mannen inte gjorde sitt jobb, det gjorde han. Själv hänvisade han också till en annan organisationsmodell som både han och maskinen tycktes vara en del av. Däremot var han inte fullständigt engagerade i arbetet lika lite som han identifierade sig med företaget. Han var inte på språng han hade inte gjort företagets problem och strävanden till sina egna.

I efterhand slår det mig att det fanns en slags allians mellan den här medarbetaren och maskinen. Det var de båda mot ledningen. Denna allians var dock inte entydig. Medarbetaren kunde då en socialistisk diskurs aktualiserades se maskinen som en exploaterande kraft. Maskinen kan också sägas upprepa en diskurs som möjliggjorde klasskillnader och exploatering. Alliansen var alltså högst preliminär.

Produktionschefen som ville ha en engagerad flexibel och på hugget personal blev å sin sida frustrerad. Mitt i detta stod då maskinen som i sig inte var ett stöd för den organisationsmodell som ledaren eftersträvade. Den var snarare en upprepning av en modern organisationsdiskurs som gjorde maskinerna monotont förutsägbara, maskinerna ingick i ett annat sammanhang än ledarna, en annan diskurs upprepades. Det var ett tänkande som fanns hos medarbetaren.

Olika föreställningar om arbete, ledarskap och så kallat medarbetarskap var alltså i svang och upprepades av såväl maskin, de organiserade och av ledare. Det bidrog till att situationerna aldrig begreps på likartades sätt. Det utgjorde också ett tecken på evig tidsblandning. Den organisationsfilosofi som dominerade bland ledarna sågs ofta som ett uttryck för det nya, för det föränderliga, som del i en utveckling. Parallellt fanns dock det som ansågs höra till en annan tid, den gamla moderna tayloristiska organisationsmodellen.

Maskinen, som i sig var präglad av en annan organisationsdiskurs än den ledarna stod för, var del i den kraft som gjorde hållbarheten i de sociala relationerna osäker. Den bidrog snarare till att visa på spänningarna. Det innebär däremot inte att det var en misslyckad översättning – den var kanske mycket lyckad – det beror på hur man uppfattar målet, vilken hegemoni som kan tänkas vara eftersträvansvärd. Därtill fanns en rad andra principer, som också var

giltiga och som gjorde att arbetet kunde förstås på skilda sätt. I sin tur så skapade detta en viss instabilitet i förståelsen av såväl det samhälleliga som det företagliga. Osäkerheten återkom också hos den person som var satt att arbeta med maskinerna, som själv kunde konstatera att det fanns olika sätt att agera på i förhållande till maskinen. Man möttes mitt i vad som kunde kallas för en diskursiv motsägelse.

Vad detta innebar var ett möjligt ifrågasättande av exempelvis ledarskapsrollen, av tilltron till ledningen, dess engagemang och förmåga. Det tycktes uppenbart för medarbetarna att ledarna inte hade full koll. Därmed upprepades inte ledarnormativiteten på ett oproblematiskt vis. Ledarnas krav på flexibilitet blev inte riktigt översättbart.

Sammanfattning

I detta paper har jag med inspiration från främst Laclau och Mouffe och i någon grad från Latour diskuterat hur en maskin inte bara stabiliserar och naturliggör vissa nätverk och samhälleliga uppdelningar. Maskinen ifråga kunde också ses som delaktig i strider om exempelvis vilken organisationsmodell som skulle gälla. Därmed kunde klasskapande processer bli något osäkra. Ledarnormativiteten kunde ifrågasättas. Men den allians som kunde uppstå mellan en medarbetare och en maskin var samtidigt högst tillfällig. Utifrån alternativa förståelser av pressen kunde den framstå, men också själv fungera som en exploaterande kraft.

Teknik kan därmed inte bara förstås som något som skapar stabilitet utan också som något som skapar betydelsefull instabilitet och osäkerhet som möjliggör och utmanar maktrelationer. Maskiner, teknik och organisationer måste därmed i allra högsta grad ses som del i det pågående skapandet av mening och innebörder om än på ett radikalt annorlunda sätt än vad som antogs vara fallet i den stora moderna marxistiska berättelsen.

Referenser

- Alvesson, Mats (1998): Kritisk organisationsteori. I Barabara Czarniawska (red.), *Organisationsteori på svenska*. Malmö: Liber.
- Braverman, Harry (1977): Arbete och monopolkapital. Arbetets degradering i det tjugonde århundradet, Stockholm: Raben & Sjögren.
- de los Reyes, Paulina, (2001): Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony & socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London & New York: Verso.
- Latour, Bruno (1998): *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*, Göteborg: Nerenius & Santérus förlag.
- Martinsson, Lena (2005a): Är klass en kategori bland andra? I *Olikhetens Paradigm*. Red. Paulina de los Reyes & Lena Martinsson. Lund: Studentlitteratur.
- Martinsson, Lena, kommer under 2005, Den nödvändiga ledaren.
- Martinsson, Lena (2005/2006): *Tillsammans. Makt, intersektionalitet och fördelning av arbete*, Malmö: Liber.
- McKenzie, Jon (2001): Perform or Else. From Discipline to Performance, London and New York: Routledge.
- Petersson, Magdalena (2003): *Identitetsföreställningar. Performance, normativitet och makt ombord på SAS och Air Holiday*. Göteborg: Mara.
- Tengroth, Stefan (2003): Den myndige medarbetaren. Strategier för ett konstruktivt medarbetarskap, Malmö: Liber.